

Na organizacijskom nivou analize istražuju se organizacije u njihovom environmentalnom kontekstu te se smjera objasniti njihov vremenski razvoj. Populacijski nivo analize (ujedno i najčešći u zborniku) ispituje kako se mijenjaju populacije organizacija kao odgovor na promjene u okolini. Analitička razina zajednice predstavlja proučavanje interrelacija među populacijama i njihov razvoj u vremenu.

Kao što smo vidjeli, proučavanje varijabilnosti organizacija i njihovih populacija u procesima adaptacije na okolinu, koju čine populacije samih organizacija zajedno sa uvjetima u kojima nastaju, predstavlja perspektivu iz koje se generiraju osnovna saznanja organizacijske ekologije. Istovremeno, numerički aspekti analize i oslanjanje na terminologiju biološko-populacijske provenijencije predstavljaju osnovna sredstva u konceptualnoj proceduri ovog pristupa.

Ostavljajući daljnju elaboraciju zbornika čitaocu, čini se primjerenim na kraju upitati nije li ipak populacijsko-ekološki model ispitivanja socijalnih organizacija, koji još uvijek jasno emanira svoje biološke aspekte, neizvjestan u pogledu svojih socioloških ishoda u tumačenju organizacija?

Nenad Karajić

Paul W. Taylor

RESPECT FOR NATURE

A Theory of Environmental Ethics Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1986, str. 329+9

Paul W. Taylor, profesor filozofije na Brooklyn Collegeu (The City University of New York), ovom knjigom nastoji zasnovati biocentričku teoriju environmentalne etike. Autor drži da ravnoteža u prirodi više ne može biti smatrana vrstom temeljne norme ugrađene u poretak prirodnog svijeta, te da se tako više ne možemo povezivati na predodžbu da nas je prirodni svijet opskrbio pouzdanim vodičem,

kojega samo treba slijediti. Stoga je čovjek ponukan na traganje za vlastitim principima kao osloncem za odnošenje prema prirodnom svijetu, što zahtijeva uključivanje u etičko istraživanje, a ne tek puko »iščitavanje« moralnih normi iz shvaćanja (pretpostavljenog) poretka živih bića. Tako teorija environmentalne etike predstavlja pokušaj uspostavljanja racionalnih temelja za sustav moralnih principa kojima treba biti rukovođeno ljudsko ophođenje prema prirodnim ekosistemima i životnim zajednicama. Možemo razlikovati dva bitno različita shvaćanja (tipa) environmentalne etike: »human-centered« (antropocentričko) te »life-centered« (biocentričko). Dok prvo pretpostavlja da su naše moralne dužnosti u odnosu na prirodni svijet izvedive samo iz dužnosti koje imamo jedni prema drugima kao ljudska bića, drugo ne vidi environmentalnu tek kao podvrstu humane etike, te tvrdi da ne-ljudski individualni organizmi i zajednice života posjeduju inherentnu vrednotu, koja proistječe iz njihove odlike članstva u »Zemljinoj Zajednici Života«. Generalna hipoteza djela, zasnovana na autorovu zauzimanju za biocentričku orijentaciju, tvrdi da se ljudske dužnosti prema neljudskim oblicima života temelje na njihovom statusu entiteta koji posjeduju inherentnu vrednotu, a ne na njihovoj ulozi sredstava za realizaciju ljudskih ciljeva (instrumentalnoj vrijednosti). Racionalna prihvatljivost ove teze ovisi, naglašava Taylor, o sustavnoj i detaljnoj konstrukciji biocentričke teorije, adekvatna prezentacija koje nadilazi okvir ovog prikaza. Stoga ćemo u nastavku prikazati samo njezine osnovne crte.

Propitujući odnos antropocentričke i biocentričke teorije environmentalne etike, autor ističe razlike u njihovu poimanju uloge i obilježja moralnih agenata (zastupnika, djelatnika) i moralnih subjekata. Obje teorije drže da je moralni agent biće koje posjeduje sposobnosti na osnovu kojih može djelovati moralno ili nemoralno, imati dužnosti i snositi odgovornosti za ono što čini. Među tim su sposobnostima najvažnije one za formiranje stavova o ispravnom i pogrešnom, za moralno prosuđivanje razloga za i protiv mogućih načina ponašanja,

sposobnost da se donose odluke na osnovi tih razloga, sposobnost za djelovanje i odgovornost pred drugima. Valjana moralna pravila primjenjuju se na bića koja su moralni agenti, jer samo ona ih mogu upotrijebiti kao normativni vodič vlastitog izbora i ponašanja. Klasa moralnih subjekata šira je od one moralnih agenata (koji su istodobno i moralni subjekti) i čine je bića koja mogu biti tretirana ispravno i pogrešno, te prema kojima moralni agenti mogu imati dužnosti i odgovornosti. To su bića koja posjeduju vlastito dobro (»good on their own«). Autor ističe razliku između konceptualnog i normativnog zahtjeva prema kojima ne-ljudska živa bića, u slučaju prvog mogu (ali i ne moraju), a u slučaju drugog zahtjeva moraju biti smatrana moralnim subjektima. Naime, dok biocentrička teorija usvaja oba zahtjeva, antropocentrička odbacuje normativni. Sa stajališta biocentričke teorije sva živa bića su moralni subjekti (ali ne i neživa priroda), te su stoga na prvi pogled samorazumljive »intuitivne« moralne prosudbe, poput one da »biljke ne osjećaju bol«, neprihvatljive.

Po komparativnom ispitivanju formalnih i materijalnih uvjeta valjanosti environmentalnih i humanih etičkih sustava, Taylor kritički razmatra pokušaje da se isključivo iz korpusa činjeničnih spoznaja biologije (ekologije) deduciraju načela moralnog odnosa prema prirodnoj okolini, tj. da ekologija (znanost) pruži model za artikulaciju teorije environmentalne etike. Takva nastojanja počivaju na pogrešnoj identifikaciji (bioloških) činjenica i (etičkih) vrijednosti, te bezuspješno teže prevladavanju temeljnog dualiteta između ljudske biološke prirode i moralne autonomije (slobode izbora).

Autor uvodni dio knjige zaključuje napomenom da environmentalnu etiku treba razlikovati kako od humane, tako i od etike biokulture koja se bavi ljudskim tretmanom životinja i biljaka u umjetno stvorenim, posve od čovjeka kontroliranim okolinama.

U naredna tri poglavlja Taylor elaborira glavne komponente biocentričke teorije environmentalne etike (ističući njezinu strukturalnu simetriju s humanom etikom). Osnovne,

medupovezane komponente teorije čine: osnovni moralni stav (»poštovanje za prirodu«), sustav vjerovanja koji tvori biocentrički nazor na prirodu, te etički sustav standarda i pravila.

Prezentirajući prvu komponentu teorije, stav poštovanja za prirodu kao osnovni moralni stav, autor definira koncepte dobra bića (»good of a being«, koje posjeduju svi entiteti sa čijeg stajališta možemo prosuđivati o šteti/koristi koja im se nanosi, a sam koncept primjenjuje se direktno na individualne organizme(!), a tek statistički na populacije ili biotičke zajednice), te inherentne vrednote (»inherent worth«, koncept koji treba razlikovati od intrinzične i inherentne vrijednosti, a uključuje moralni sud prema kojem entitet koji je posjeduje treba smatrati moralnim subjektom, pa stoga svi moralni agenti imaju dužnost da promiču dobro datog entiteta kao cilj po sebi), navodeći da između njih postoji logički jaz koji treba prevladati, budući da se može smatrati da neko biće ima vlastito dobro, no negirati dužnosti moralnih agenata da to dobro zastupaju. Sam stav poštovanja za prirodu pretpostavlja set dispozicija moralnih agenata (za vrednovanje, konativna, praktična, efektivna), te mora biti promatran kao najfundamentalniji moralni stav (ne može biti objašnjen ili branjen pozivanjem na općenitiji ili bazičniji) koji postavlja konačne kriterije prosuđivanja.

Drugu komponentu teorije, biocentrički nazor na prirodu koji tvori podlogu zauzimanja osnovnog moralnog stava, čini set od četiri vjerovanja: vjerovanje da su ljudi članovi Zemljine Zajednice Života u istovjetnom smislu i pod istim uvjetima u kojima su to i druga živa bića, vjerovanje da ljudska vrsta predstavlja jedan od elemenata prirodnog svijeta kao sustava međuzavisnosti, vjerovanje da su svi individualni organizmi teološki centri života u smislu da svaki teži realizaciji vlastitog dobra na sebi svojstven način, te vjerovanje da ljudi nisu inherentno superiorni drugim živim bićima. Upravo ovaj posljednji element biocentričkog nazora jest i najvažniji, te stoga autor detaljno razmatra njemu suprotne argumente, kako suvremen, tako i one koji su u povijesti zapadne

filozofije imali najveći utjecaj: esencijalističko poimanje ljudske prirode utemeljeno u klasičnom gračkom humanizmu, ideja Velikog Lanca Bića utemeljena na metafizici tradicionalnog kršćanskog monoteizma, te dualistička filozofija Rene Descartesa. Smatrajući da je zahtjev za ljudskom superiornošću široko prihvaćena, ali i posve neutemeljena dogma, Taylor sugerira prihvaćanje principa nepristranosti vrste, koji bi povezoao biocentrički nazor sa stavom poštovanja za prirodu. Autor smatra da ovako zasnovan biocentrički nazor zadovoljava bitne kriterije filozofskog svjetonazora (obuhvatnost i cjelovitost, koherencija i konzistentnost, odsustvo konceptualne konfuzije i semantičke neodređenosti, uvjet konzistentnosti s poznatim empirijskim istinama), te je kao takav prihvatljiv za sve moralne agente u mjeri u kojoj su racionalni, činjenično informirani i ukoliko posjeduju razvijenu svijest o realnosti.

Treću komponentu biocentričke teorije čini etički sustav standarda i pravila koja konkretiziraju osnovni moralni stav. Kao osnovna pravila odnošenja moralnih agenata prema moralnim subjektima autor navodi pravilo nenanošenja štete (zabranjuje destruktivne akcije moralnih agenata prema svim entitetima u prirodnoj okolini koji imaju vlastito dobro), pravilo nemiješanja (propisuje uzdržavanje od ograničavanja slobode individualnih organizama i čitavih ekosistema), pravilo vjernosti (sankcionira ponašanje moralnog agenta koji izdaje povjerenje moralnog subjekta), te pravilo restitutivne pravde (propisuje dužnost ponovnog uspostavljanja balansa pravde narušenog djelovanjem moralnog agenta). Budući da ova pravila mogu dospjeti u međusobni konflikt razmotreni su i prioritetni principi za njegovo razrješavanje, a Taylor pažnju poklanja i propitivanju dispozicija (vrlina, crta karaktera) moralnog agenta da prihvati pravila i djeluje u skladu sa njima.

Sljedeće poglavlje bavi se pitanjem prava životinja i biljaka, iako autor naglašava da mu je cilj razviti teoriju environmentalne etike koja se ne bi oslanjala izravno na ideju prava. Po analizi zaključuje da se može govoriti o legalnim pravima takvih bića, dok bi za njihova moralna prava mjesta bilo tek u kontekstu jed-

nog posve izmijenjenog (u odnosu na tradicionalni) koncepta moralnih prava, jer entiteti o kojima je riječ evidentno ne zadovoljavaju određene kriterije za nosioce moralnih prava (npr. zahtjev da nosilac moralnih prava mora biti moralni agent i dr.). Taylor zato navodi da je uputnije moralna prava pripisati samo ljudima, dok se ciljevi koji se žele postići njihovim pripisivanjem ostalim živim bićima mogu realizirati usvajanjem ideje inherentne vrednote tih entiteta, tj. biocentričkog nazora.

Posljednji, šesti dio knjige razmatra posebno zanimljiv problem kompeticije, odn. konflikta između ljudskih prava i vrijednosti i dobra ostalih živih bića (u osnovi kojega se krije opći sukob prirode i civilizacije). Budući da takvi konflikti ne mogu biti izbjegnuti (čak ni u slučaju osoba koje su usvojile moralni stav poštovanja za prirodu, a naročito u situacijama kada sporne akcije nisu u sukobu s normama humane etike), potrebno je ustanoviti principe prioriteta za njihovo rješavanje. Taylor predlaže pet takvih principa, gdje primjena pojedinih ovisi o tome da li su ljudski interesi u sporu »bazični« ili »nebazični« (interesi ostalih živih bića uvijek su »bazični«). To su princip samoobrane (dozvoljava obranu moralnih agenata od bića koja ih ugrožavaju samo kada je takva bića nemoguće izbjeći ili pak kada njihovo djelovanje ugrožava uvjete funkcioniranja moralnih agenata), princip proporcionalnosti (primjenjuje se u situacijama konflikta bazičnih interesa životinja i biljaka i nebazičnih ljudskih interesa koji su intrinzično nespojivi s poštovanjem za prirodu), princip (činjenja) minimalno pogrešnog (primjenjuje se kada su nebazični ljudski interesi intrinzično spojivi, no ekstrinzično nespojivi s dobrom ostalih živih bića), princip distributivne pravde (kada su interesi obje strane u konfliktu bazični), te princip restitutivne pravde (poradi ponovnog uspostavljanja ravnoteže u slučajevima kada su ranije primijenjeni principi minimalne pogrešnosti ili principi distributivne prirode). Ovi principi, naravno, ne pružaju precizna rješenja za sve potencijalne konflikte, te se stoga, sugerira autor, u kompleksnijim slučajevima treba obratiti etičkom idealu-harmonija između civilizacije i prirode.

Harmonija je shvaćena kao očuvanje ravnoteže ljudskih vrijednosti i blagostanja ostalih živih bića. Etički idealan svijet tada predstavlja onaj u kojem se dobro ne-ljudi realizira uz zadovoljavanje i realizaciju ljudskih vrijednosti. Kao takav ovaj etički ideal predstavlja najviše dobro, ali također jamči i oslonac praktičnog djelovanja. Taylor, zalažući se za moralnu preorijentaciju s antropocentrizma na biocentizam, drži da ovako shvaćena harmonija predstavlja empirijsku mogućnost.

Zaključujući ovaj prikaz želimo kao osnovnu vrijednost knjige istaći autorovo nastojanje da biocentričku teoriju environmentalne etike racionalno utemelji u skladu s kriterijima konstrukcije valjane normative teorije, za razliku od brojnih drugih pokušaja artikulacije različitih »naturalističkih«, protu-antropocentričkih koncepcija koje polaze od ili završavaju s neekspliciranim, nejasnim ili pak posve iracionalnim (pret)postavkama. Stoga knjiga P. W. Taylora predstavlja, u najmanju ruku, instruktivno štivo u situaciji kada je u nas ova problematika uglavnom zapostavljena, kako na disciplinarnoj razini, tako i kao tema etičkih razmatranja.

Tomislav Smerić

Hubertus Mynarek:

ÖKOLOGISCHE RELIGION

Ein neues Verständnis der Natur, Goldmann Verlag, München 1986, 280 str.

Mynarekova knjiga »Ekološka religija« zapravo je razrada jedne ranije eksplicirane teze o »ekološkoj religiji«. Ovdje Mynarek nastavlja eksplicirati i argumentirati predmetno područje »Ekološke religije«. Spomenutu tezu i skicu koncepta objavio je u knjizi »Religiös ohne Gott?« (1983. godine). U njoj Mynarek shvaća da je u suvremenosti došlo do promjene u religijskoj svijesti ljudi. Jedna od najbitnijih promjena je ta što brojni religiozni ljudi

nisu više spremni svoju religiju obnašati samo i isključivo u (personificiranoj) relaciji Čovjek—Bog te da zapravo ne mogu biti uistinu religiozni ukoliko svoju religioznost ne pronađu i ne posvjedoče i u prirodi, svemiru, životinjama i biljkama, u univerzumu. Čovjek naprosto više ne pojmi Boga preko sebe već prije sebe i izvan sebe, u materijalnom čija je suština duhovne prirode. Duh i ideja nisu samo preko čovjeka dati, pa se niti Bog ne može pojmiti jedino preko čovjeka.

U uvodnom dijelu knjige Mynarek ukratko objašnjava osnovne okvire poimanja ekološke religije. Naime, čovjek se može odnositi prema prirodi i univerzumu trojako: 1. **faktički**. To je u osnovi neutralni odnos, koji pokazuje **kakvo je i što je nešto**. U osnovi se radi o strogo znanstvenom pristupu koji kaže: »to je tako«; 2. **etički** u kojemu se traži odgovornost čovjeka za ono što je učinjeno i što se čini kao razaranje ekosistema, i 3. **religiozni** odnos u kojemu čovjek u odnosu prema prirodi i univerzumu može iskusiti, doživjeti, vjerovati i **td.** U tome postoji religiozna komponenta. Mynarek razlikuje zapravo tri religioznosti i religije: Jedno su postojeće tradicionalne **religije** u svijetu (kao npr. katoličanstvo, islam i td.). Drugo su **pseudoreligije** kao određeni svjetonazori (na pr. industrijalizam, komunizam, kapitalizam, imperijalizam, sekularizam (23) i td.) i treće to je nova ili **ekološka religija**.

Pseudo religije su stanje suvremenog duha koje zapravo tolerira svo razaranje i ekološko uništavanje svijeta. Naše »tehnokratsko doba« karakterizira dominantni aksiom: »Nasuprot prirodi, čovjeku kao gospodaru stvaranja, sve je dozvoljeno«. Mynarek upravo to osporava i smatra da mu nije sve dozvoljeno, niti čovjek smije svijet promatrati kao svoj objekt djelovanja. Uz pomoć tehnike čovjek je sebe i tehniku uzdigao do božanstva i doveo se u poziciju »druge malaksalosti« (»zweiten Erschaffung«) u odnosu na prvo stvaranje svijeta božjeg. Tome odgovaraju tradicionalne religije. Naime, religija ima u sebi antropološku komponentu i konstantu kao i utopijsku (21): ona se održala u svim sistemima, unatoč teorijskim i praktičkim kritikama, što znači da njena